

SZOVJETUNIÓ

Az embertől az emberiséghez

SZERGEJ ZALIGIN A MAGYAR PRÓZÁRÓL

Szergej Zaligin, a kiváló szovjet-orosz író kétrészes esszét jelentetett meg a magyar irodalomról a *Lityerturnaja Gazetában* (1982. június 2. és június 9.). Címe: *Az embertől az emberiséghez*, alcíme pedig: *olvasói jegyzetek a magyar prózáról*. A gondolatgazdag esszének csupán legfőbb mondandóit van módunk összefoglalni a jelen ismertetésben, csupán dióhéjban szólhatunk a szerzőről, műveiről és a magyar irodalomhoz való kötődéséről.

Zaligin élménygazdag életútján sokféle munkával foglalkozott. Róla joggal elmondható hogy nem ismer szakadékot humán műveltség és természettudományos képzettség között. Hidrológiai kutatásokat vezetett Szibériában, kandidátusi fokozatot szerzett, az omszki mezőgazdasági egyetem tanszékvezetője is volt. Végül az írói hivatást választotta, a felgyülemlett élmény- és tapasztalatanyag készítette szólásra. Elbeszélései 1941-től jelennek meg. Három gyűjteményes kötet után nevét mégis az 1964-ben napvilágot látott, *Az Irtis partján* című regénye tette ismertté. Az életformaváltás, a lelki-tudati megrázkódtatások és feloldási kísérletek problémaköréről szól a *Sósvölgy* (1968) című, dokumentumokra épülő regénye. Számos irodalomtörténeti művet is írt. Közülük a legismertebb *Az én költőm*, amely önjellemző személyességgel és értékfeltáró módszerrel elemzi Csehovot. Tág és széles horizonton képes kama toztatni tájékozódó és tájékoztató képességét. Ennek eredménye az *Altáj ösvényein* (1973) és a *Dél-amerikai változatok* (1976).

A világirodalmi tájékozódás igénye vezette el Zaligint a magyar irodalomhoz is. Kitűnő kalauzt kapott *Leonyid Martinov*ban, aki felébresztette benne a magyar irodalom iránti érdeklődést. Mi, magyarok *Martinov*ban *Az ember tragédiájának*, a *Csongor és Tündének*, a *Petőfitől József Attiláig* terjedő magyar lírának avatott tolmácsolóját is tiszteljük. Elhunytával a magyar irodalom lelkes barátját, az egyik legjobb Petőfi-fordítót búcsúztattuk.

Zaligin vallomása szerint a nyelvi nehézségeket egyre inkább áthidalják a magyar irodalom sokasodó orosz fordításai és az a tény, hogy az igazi műalkotásban a nemzetin túl mindig van valami, ami általános emberi. Az egész világon a Szovjetunióban jelentetik meg a legtöbb külföldi könyvet, és a legtöbb példányszámban adnak ki külföldi műveket, köztük sok magyar alkotást is. Petőfit 1945 óta 56-szor adták ki 16 nyelven, a megjelenés összmennyisége pedig 1,3 millió példány. Mikszáth műveit 8 nyelven 33-szor jelentették meg 1,5 millió példányban stb. Jelenleg a Szovjetunióban évente átlag 25–26 magyar szerző művei 3 millióra tehető példányszámban látnak napvilágot.

Amikor magyar szerzőket olvas Zaligin, nem érzi, hogy Magyarország kis ország, mert írói mintha kiszélesítenék földrajzi régióit: műveik tér-időben tágas valóságot ábrázolnak. Feltűnik neki, hogy Budapest neve ritkán szerepel irodalmunkban, jóval ritkábban, mint a franciáknál Párizs, az angoloknál London, holott az ország lakosságának egyötöde él a magyar fővárosban.

Irodalmunk történelmi műveit olyan változatosoknak érzi, mint országunk történelmét, ugyanakkor az egyetemes emberit tekintve jelentőseknek, sok más ország számára is tanulságosoknak. Példának hozza fel *Darvas József* két regényét: *A törökverő* és *Harangos kutat*. Hangsúlyozza, hogy *A törökverő* csak annyira részletez, amennyire ez a műalkotás számára elengedhetetlen, a pátosza magukban az eseményekben rejlik és a nép életére gyakorolt hatásukban. A részletezés igényét tekintve *A törökverő* ellenpontjaként is felfogható a *Harangos*

kút a sok részlettel, leírással, életábrázolással, időrendet betartó számos párhuzamos eseményszállal. Zaliginnek Turgenyev prózáját, vagy még inkább a goncsarovi *Szakadé*ket idézi ez a Darvas-mű. A társadalmi fejlődésben látja a rokonítható ismérveket: a múlt század közepének orosz és magyar történelmében, a reformkísérletekben, a földreform kérdésében, a föld nélküli jobbágyfelszabadításban, a földről szótt szenvedélyes álomban, a mindkét népet mélyen megrázó kapitalizálódásban, amelynek során lezülленnek a paraszti gazdaságok és potom áron felvásárolhatók lesznek a nemesi földbirtokok... A Darvas-regény legendája: aki megtalálja a harangos kutat és kiássza belőle a harangot, az hatalmas gazdagság birtokosa lesz. Ez a szép legenda a valósághoz vonzza, sőt lázadásra ösztönzi az ébren álmódó kisemmizetteket. Mintha az orosz világban történt volna, amiről Darvas ír, annyira közeli világot mutat be az orosz olvasó számára is. A regény eseménysorát, szereplőit Zaligin egy évtized múltán sem felejtette el, mert Darvas művét nemcsak irodalomként, hanem történelemként, egy darab művészien megőrzött életként is olvasta. Darvast a kor hű krónikásának tartja, akinek művészi bizonyoságtévésében teljes mértékben meg lehet bízni.

*Móricz Zsigmond*ot látja Zaligin Darvas elődjének. Róla írja: „Íme az az író, akit a Szovjetunióban is ismernek és értékelnek, de még korántsem rangjához illően.” Ehhez a megállapításhoz hozzátehetjük, hogy Móricz egyre jobban magára vonja a szovjet hungarológusok figyelmét az utóbbi időben. Elég csupán *Ivan Mehelán*ak, a tehetséges kijevi hungarológusnak a Móricz Zsigmondról készült ukrán nyelvű könyvére utalnunk. (Ugyanakkor elgondolkoztató az a tény, hogy a korábban oly termékeny magyar Móricz-kutatás méltatlan hullámvölgybe került, s a problémát csupán enyhíti, de nem oldja meg a korábbi kiemelkedő Móricz-monográfiák újrakiadása.)

Zaligin orosz párhuzamokat hoz a magyar novellafejlődés és általában a novella és elbeszélés műfaj gazdagságának, gazdag változatosságának érzékeltetésére: Tolsztojtól Turgenyev, Grigorovicson, Csehovon, Kuprinon, Korolenkón, Bunyinton át napjainkig. Levonja következtetését: „És nem gondolom, hogy túlzok, ha Móricz Zsigmond elbeszéléseit az első sorba helyezem, a műfaj legmagasabb eredményeinek a sorába.” A magyar prózából kiemeli *Dobozy Imre Kedd, szerda, csütörtök* című művét, *Cseres Tibor Hideg napokját*, *Sánta Ferenc Ötödik pecsétjét* és *Tersánszky Józsi Jenőnek az Egy kézüköcski története és mások* című alkotását. A háború kegyetlen időszakát feldolgozó magyar irodalom is szigorú, nincs benne szemernyi líraiság, sem lélektani kitérő, amely az orosz „háborús” prózának sajátossága.

Zaligin szerint *Sánta Ferenc* írta az egyik legtragikusabb művet a háborús időszakról. Az *Ötödik pecsét* nyilas teóriagyártójával kapcsolatban jegyzi meg: a nyilasnak nem volt szüksége elméletre, csak kegyetlenségre. A kegyetlenség megöli a gondolatot és így irányítja az embert. Ahhoz, hogy egy másik emberben a gondolatot meg lehessen ölni, előbb meg kell ölni a gondolatot önmagában. Ezt teszik a hóhérok, a pribékek, akik elhitetik magukkal, ha nem ők, akkor mások végeznék el helyettük ugyanezt. Az „így kell lennie” elv nem tűr gondolatot. Hozzájuk a teória és logika felülről érkező parancsban szól, és amikor működésbe lép, már semmi másra nincs szükségük, csak a vak és könyörtelen parancsteljesítésre. Úgy érzi Zaligin, hogy Sánta Ferenc feltétlenül elítéli és megveti ezt a nyilast, de felépít egy logikai sémát, amire a nyilasnak semmi szüksége nincs. Neki nem kell elmélet, ő mindenkinél magabiztosabb, mert mindent és mindenkit alacsonyabbrendűnek tart a maga (állati) tekintélyelvénél. A keretlenség nélkülülök vagy elnyomják a gondolatot, hogy ki se alakulhasson bennük. Az agyukat nem gondolkodásra, hanem a tekintet nélküli parancsvégrehajtás trónfosztott eszközeként használják.

Cseres *Hideg napokjának* szereplői is megfutnak, félnek a gondolkodástól, az időben összekötő folyamatot képező emlékezéstől. A gondolatok, rejtélyek, összevetések, az elintézetlen dolgok azonban mégis visszajárnak, kikerülhetetlen a velük való szembesülés. A legkegyetlenebb számukra éppen ez a kényszerű számvetés, amely ellen egész lényükkel tiltakoznak. Zaligin úgy érzi, hogy irodalomtörténeti fogalomként vált a „kegyetlenség”, mint a „kritikus szituáció”, a „tragikus végkifejlet” stb. Mégis sarkalatos problémát lát a „kegyetlenség” ábrázolásával kapcsolatban: „valahogy erről a »kegyetlenség«-ről, arról, hogy mi is ez önmagában, majdhogynem semmit sem mondunk, vagy olyan tulajdonságokat tulajdonítunk neki, mint a logika, mint az emberi gondolat, amelyeket mindig is nélkülözött.”

Mesterházi Lajos műve, *A Prometheusz-rejtély* az utóbbi évtized egyik legnagyobb magyar regénysikere volt a Szovjetunióban. Zaliginnek is kedvelt olvasmánya ez a *Mesterházi-mű*, amelyet *Oleg Rosszjánov parabolikus „jellemregény”*-nek nevezett el. Zaligin felteszi a

kérdést: miért van az, hogy Prometheusz élete és tette nem vonzotta az újabb kori írókat, miközben a történelem és a mitológia más alakjai — jóval jelentéktelenebbek is — széles körű hírnévre tettek szert, könyvek lapjain éltek sokadik életüket?

Mesterházi művében összefonódik mitológia és történelem, napjaink publicisztikája, politika és modern életforma, jelenkori beszédek, cikkek, nyilatkozatok és cáfolatok. Megtalálhatók benne világot átfogó asszociációk, általánosítások, aprólékos részletezések, de mindez ironikus, filozófiai és pamfletszerű részek összekapcsolódásával, finom szerkesztésmóddal. Ezért nem lehet azt mondani, hogy „Tanuljátok el Mesterházitól!” mindezt, mert ezt eltanulni lehetetlen. Ehhez Mesterháziéhoz hasonló élet-, tapasztalat- és élményanyag kellene alapfeltételként. De még sok egyéb is, mert Mesterházi írónként és gondolkodóként a szavak, gondolatok lehetőségeit is tágitotta, mégpedig eredeti és valódi megjelenési formájukban. Meggyőződése, hite valami olyan, mint a humanizmus, amely annyira nélkülözhetetlen modern világunkban.

A legérdekesebb és legtanulságosabb műfajnak Zaligin a magyar *szociográfiai prózát* tartja. Párhuzamot von a magyar szociográfiai széppróza és az orosz *ocserk* (karcolat, vázlat) közt. Utal Grigorovicsnak a *Pétervári kintornások* és Resetnyikovnak a *Hajóvontatók* című műveire. A magyar irodalmi szociográfiában Veres Pétert és Illyés Gyulát érzi meghatározónak. Szerinte Veres Péter csodálatosan írt a paraszti életről, a jellemek és körülmények összefüggéseiből, részleteiből mesterien alakította ki hatalmas tablót. Zaligin idézi Kádár Jánosnak az *Emlékezés Veres Péterre* című írásából a következőket: „Ő mindig tudatában volt, hogy a történelmet, a társadalmat a dolgozó nép teremti és formálja. (...) Ezért tudott »beszélni« velük; amire »tanította« őket: tőlük tanulta.”

Zaligin hangsúlyozza, csak formailag lehet Veres Pétert *dokumentalistának* nevezni, de nem a lényegét illetően. A dokumentalista próza nem köti le figyelmünket a stílusával, a művészi eszközök sokaságával, hiszen a lényeg a problémában, a tényekben rejlik. Veres Péter egyéni, csodálatosan eredeti stílusát méltán lehet *művészi-klasszikusnak* nevezni. Neki az élet egyetemei közt az első valóban „a dolgozó emberek munkásközössége” volt, a második pedig „a szocialista munkásmozgalom”, amely eszméket elsajátító és valló emberré tette és kibontakoztatta a benne rejlő nagy hatású tehetséget és jellemerőt. Méltán mondta róla *Németh László*: „Ember ő, aki a legszebb magyar karrierben nem vesztette el a lába alól a földet, s a gerincet testében.” *Déry Tibor* pedig így szólt jelentőségéről: „Szerettem és tiszteltem, s noha többnyire csak közéleti működésében, magánéletünkben ritkán találkoztunk, jelenlétét mindig úgy őriztem emlékezetemben, mint nemzeti vagyonunknak egyik nagy tételét.” Mindezek után felvetődik a kérdés: Veres Péter művei miért hozzáférhetetlenek, hiszen társadalmi fejlődésünk fontos forrásvidékét, a „honnan indultunk” terepnumait művészi élményszerűséggel és tényszerű objektivitással mutathatnánk meg az új és újabb kiadások segítségével az egymást váltó, felnövekvő ifjú nemzedékeknek.

A magyar irodalmi szociográfiáról írja Zaligin, hogy nem spontánul született, nem azért csupán, mert megvoltak hozzá a megfelelő írók, akik megteremtették az új műfajt, amelyet aztán a kortárs és utódírók közül is sokan követtek. Szerinte abban a különös odafigyelésben rejlik a magyar szociográfia létrejöttének fő motívuma, amellyel a magyar értelmiség a nemzet fejlődését, szociális berendezkedését, lelkületének alakulását régóta kíséri. Felidézi magyarországi látogatását, az Alföldön látott tanyák, pásztorok, nádkunyhók és tájmúzeumok egy-évtizeddel ezelőtt élményként elébe táruló világát. Jó szemmel veszi észre a vonatkozó lényegét. Emlékszik arra, hogy a múzeumok kiállítási tárgyai közt 80—100 évvel ezelőtt keletkezett könyvek is szerepeltek, amelyeket magyar tudósok szenteltek a paraszti-pásztori életmód elemzésének. Ezért látja a magyar irodalmi szociográfiának a forrásvidékét az etnográfiaiban, szociológiában, a gazdaságtanban, a természettudományban. (Oleg Rosszijanov szerint a társadalmi problémák iránti fogékonyságot fokozták a szociográfia és a magyar olvasókban, ez érződik Gelman szociográfiai fogantatású drámájának, az *Egy PB-ülés jegyzőkönyvének* kedvező magyar fogadtatásában is.)

A *Puszták népe* és az *Ebéd a kastélyban* olvasmányélményének lényeglátó összegezését kapjuk. Kiemeli Zaligin, hogy a *Puszták népe* önéletrajzi vonatkozású ugyan, mégsem ez benne a döntő, a megkülönböztetően jellegadó, hanem a puszták népének sajátos arculata, lelkülete, sorsa és pszichológiája, amely a történelem során karakteresen kialakult. Illyés típusalkotása arról győzi meg, hogy az író olyan alakokat teremthet, amilyeneket sosem találunk az életben, az olvasó mégis kész az írónak hinni és nem az életnek. Fontos elvi-elméleti té-

zsról van itt szó, amely a teljes realizusból fakad. Arról az elvről ugyanis, amely szerint a realista író nem egyszerűen az életből „másolja”, hanem „teremti” hőseit.

Befejezőként *Móricz Zsigmond*hoz tér vissza. Leszögezi, hogy a magyar próza azért olyan változatos, mert az élet minden oldalát át akarja fogni, az eseményeket, az emberi viszonylatok rendszerét, de ezen túl valami általánosabbat is képes kifejezni. Ezért tudott eljutni a magyar próza *az egyes embertől az emberiséghez*. Ha az emberiséghez az egyes ember megértése ad kulcsot, akkor elmondhatjuk, hogy ennek több járható útja van. Közülük Zaligin *Gabriel Garcia Marquez* példáját említi egyik lehetséges útként, de fontosnak értékeli azt is, amelyet a magyar szociográfiai széppróza jár. Zaligin megemlíti *Jókai Anna* és *Moldova György* valóságfeltáró írói munkásságát, megnevezi *Fekete Gyula* kisregényét, *Az orvos halálát*, amely az ő számára Csehovot idézi, a csehovi líraiság és puhaság nélkül. Elismeréssel szól *Örkény István* művészetéről és tanulságosnak tartja alkotásait, köztük az „egyperces novellákat”. Zaligin, esszéjének zárásaként a szovjet olvasónak szánt üzenetet fogalmaz: megismerve a magyar irodalmat, elmélyedve értékeiben, nem csalódik sem a modern, sem a klasszikus magyar irodalomban, éppúgy, mint a francia, angol és német irodalomban, amelyhez már régóta hozzászokott.

Szergej Zaligin jövőre lesz 70 éves. Magyar olvasói nevében is további eredményes alkotómunkát, hosszú és derűs szellemi csűrbe gyűjtést kívánunk neki: sok és változatos tapasztalat- és élményanyagát — közte az irodalmunkról szóló ismereteit is — sikerüljön hiánytalanul művekbe foglalnia!

CS. VARGA ISTVÁN

A partok felett

SZEGEDI ÉS ODESSZAI KÖLTŐK ANTOLÓGIÁJA

Szeged antológiatermő város, írók-költők és szerkesztők útrairdítója, tehetségek felnevelője és kiröptetője. Mindezt újólag bizonyítja *A partok felett* című versantológia, amelyet Szegedhez kötődő magyar költők és odesszai szovjet költők műveiből állítottak össze. A 11 magyar költőt bemutató anyagot *Greza Ferenc* és *Olasz Sándor* szerkesztette, a valamivel bővebb ukrán rész — 17 szovjet költő verseit tartalmazza — szerkesztője: *Viktor Narusevics*. A versválogatás egy időben jelent meg Szegeden magyarul és Odesszában ukrán nyelven. A két város testvérkapcsolatának szép bizonyítéka, a kulturális együttműködésnek újabb lépcsőfoka a verskötet.

Tömör előszó tudatja az olvasót Odessza és Szeged irodalmi kapcsolatának legfőbb előzményeiről. Az adatok, az irodalomtörténeti tények kiegészíthetők, a megállapítások tovább gondolhatók. Csupán egyetlen mozzanatra szorítkozunk utalásszerűen. Odessza és Szeged irodalmi kapcsolata szépen illeszkedik bele a tágabb értelemben vett magyar és ukrán, magyar és orosz-szovjet kulturális kapcsolatok szerteágazó történetébe. Tudjuk, hogy az orosz délre száműzött Puskinnak Odesszában magyar kapcsolatai is voltak. Az 1794-ben alapított tarka, mozgalmas kikötővárosban, 1829-ben Bese János magyar lakosokkal is találkozók. De más utazók is feljegyezték a magyar nyelvet az Odessza utcáin hallható tucatnyi más nyelv között. Az 1804-től itt működő osztrák konzulátusnak magyar ember, Tom Sámuel a vezetője, aki a város alapításától kezdve évtizedekig az odesszai „társaság öröme és díszé” volt (Várad-Sternberg János). Zeneértő lengyel feleségével együtt nagy népszerűségnek örvendett. Puskinban nemcsak a tehetséges ifjú költőt, hanem a sorsüldözött embert is felismerte, szerette és pártfogolta. Ez az Odesszai magyar kapcsolat nem maradt folytatás nélküli színfolt. 1839-ben az *odesszai Almanach*ban Berzsenyi-vers, *A táncok* című jelenik meg...

A kötet szerkesztői tömören szólnak arról, hogy ez a tengerparti város az útrairdítója Bá-